Juhani Rautopuro
Tutkimusprofessori, emeritus
Koulutuksen tutkimuslaitos
Jyväskylän yliopisto
Koulutuksen arvioinnin dosentti
Helsingin yliopisto

Lausunto sivistysvaliokunnalle 12.11.2025

Asia: VNS 7/2025 vp Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon ensimmäinen osa Strateginen toimintaympäristöanalyysi sekä skenaarioita vuoteen 2045

Taustaa

Suomessa oppimistulokset ovat heikentyneet ja polarisoituneet viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana. Vielä 2000-luvun alussa Suomi kuului kansainvälisten kärkimaiden joukkoon, mutta viime vuosien kehitys on ollut jyrkkää. Mediassa tilannetta on kuvattu järkytykseksi ja jopa koulutusjärjestelmän kriisiksi. Kansainväliset PISA-, TIMSS- ja PIRLS-tutkimukset osoittavat, että heikkojen osaajien osuus on kasvanut merkittävästi, kun taas huippuosaajien määrä on vähentynyt lukutaidossa, matematiikassa ja luonnontieteissä eri ikäluokissa. Myös koulujen väliset ja etenkin koulujen sisäiset erot sekä alueiden ja sukupuolten väliset erot ovat kasvussa. Lisäksi oppilaiden asenteet koulua kohtaan ovat muuttuneet kielteisemmiksi, ja motivaatio sekä usko omiin kykyihin ovat heikentyneet.

Keskustelu suomalaisesta peruskoulusta ja koulutusjärjestelmästä on ollut varsin kapea-alaista, keskittyen yksilöpsykologisiin, pedagogisiin ja didaktisiin näkökulmiin sekä PISA-tulosten ylitulkintaan. Useat oppimistuloksissa havaitut ongelmat ovat sellaisia, joita koulu ei pysty yksin ratkaisemaan. Kotiympäristön ja yhteiskunnan ongelmat heijastuvat lasten kautta kouluun.

Koululla on oma vastuunsa, mutta tulokset heijastavat myös yhteiskunnallista eriarvoistumista: oppilaiden suoriutuminen liittyy yhä vahvemmin vanhempien sosioekonomiseen taustaan, koulutukseen ja kotien vakauteen. Oppimistulosten heikkenemisen rinnalla on lisääntynyt köyhyysrajan alapuolella elävien lasten osuus.

Myös oppilasarvioinnin tasa-arvo on herättänyt keskustelua. Opetushallitus uudisti perusopetuksen arviointilinjaukset ja päättöarvioinnin kriteerit vuosina 2020–2021. Uudistuksen taustalla olivat tutkimustulokset, joiden mukaan kouluarvosanat eivät vastanneet mitattua osaamista ja vaihtelivat koulujen sisällä ja välillä. Lisäksi tulokset osoittivat, että oppilaiden tausta, sukupuoli ja koulupaikka vaikuttavat arvosanoihin. Opettajat ovat suhtautuneet uudistukseen varovaisen myönteisesti, mutta oppilasarviointiin ja arviointikriteereihin kaivataan edelleen selkeyttä.

Tasa-arvon toteutumisesta

Koulutuksellisen tasa-arvon ydin on, ettei oppilaiden taustasta johtuvia systemaattisia eroja saa syntyä. Esimerkiksi sukupuolen, perhetaustan, koulun sijainnin tai opetuskielen ei tulisi vaikuttaa oppimistuloksiin. Yksilölliset erot oppimisessa ovat luonnollisia ja hyväksyttäviä.

Perinteisten koulutuksen tasa-arvoindikaattoreiden perusteella tasa-arvon toteutuminen on Suomessa kyseenalaista.

Tyttöjen ja poikien välinen ero lukutaidossa ja luonnontieteissä on ollut havaittavissa jo pitkään. Lukutaidossa ero on viimevuosina kaventunut epätoivotulla tavalla: tyttöjen tulokset ovat heikentyneet poikia nopeammin. Sukupuolten välisiin eroihin vaikuttavat muun muassa perhetausta, jatko-opintosuunnitelmat, sillä pojista enemmistö hakeutuu ammatilliseen koulutukseen ja tytöistä suurin osa lukioon. **Asenne- ja motivaatioerot** selittävät vain pienen osan suorituseroista. Kotoa saadun tuen puute vaikuttaa erityisesti poikien oppimiseen, ja sosiaalisten suhteiden ongelmat vaikuttivat poikien oppimiseen tyttöjä enemmän.

Oppilaiden **sosioekonominen tausta** on yhä vahvemmin yhteydessä oppimistuloksiin. Alimman ja ylimmän sosioekonomisen neljänneksen välinen kuilu on kasvanut, ja köyhyysrajan alapuolella elävien lasten määrä on lisääntynyt. PISA 2022 -tulosten mukaan vain 3 % alimman neljänneksen oppilaista saavutti erinomaisen tason, kun taas ylimmän neljänneksen oppilaista lähes joka viides onnistui. Sosioekonominen tausta selittää Suomessa nykyisin merkittävästi osaamisen vaihtelua, kun se 2000-luvun alussa vaikutti vain vähän.

Maahanmuuttajataustaisten oppilaiden osaaminen on keskimäärin heikompaa, mutta tausta selittää vain pienen osan (4–6 %) osaamisen vaihtelusta oppimistulosten arvioinneissa. Osaamiseroihin vaikuttavat erityisesti kielitaidon puutteet ja perheen matala sosioekonominen asema. Maahanmuuttajatausta ei kuitenkaan ole aiheuttanut Suomen yleistä oppimistulosten heikkenemistä. Maahanmuuttotaustaisten ja kantaväestön oppilaiden ero oli vuoden 2022 tutkimuksessa itse asiassa kaventunut matematiikassa ja luonnontieteissä.

Koulujen väliset erot ovat Suomessa edelleen kansainvälisesti vertailtuna pieniä, mutta ne ovat kasvussa. Vuoden 2022 PISA-tutkimuksessa koulujen välinen vaihtelu selitti noin 9 %. matematiikan tulosten vaihtelusta, kun osuus vuonna 2018 oli 7 %. Esimerkiksi Ruotsissa ja Virossa vastaava osuus oli 16 %.

Pääkaupunkiseudun koulujen tulosvaihtelu on ollut pitkään muuta maata suurempaa, mutta viime vuosina erot ovat kasvaneet myös muualla Suomessa ja lähestyvät nyt pääkaupunkiseudun tasoa. Sijaintiympäristöllä on edelleen merkitystä: suurten kaupunkien kouluissa oppilaiden osaaminen on keskimäärin korkeampaa, heikkojen osaajien osuus pienempi ja huippuosaajien osuus suurempi kuin taajamien ja maaseudun kouluissa. Alueiden ja koulujen väliset erot selittyvät suurelta osien sosioekonomisella taustalla.

PIRLS- ja TIMSS-tutkimusten mukaan **opetusryhmien väliset erot** oppimistuloksissa ovat kasvaneet erityisesti matematiikassa. Neljäsluokkalaisten tuloksista 18–22 % ja kahdeksasluokkalaisten tuloksista lähes kolmasosa selittyi luokkien välisillä eroilla. Erot johtuvat kuitenkin pääasiassa erityisopetuksen ja painotetun opetuksen luokkien välisistä tuloksista: vuonna 2023 nämä ryhmät selittivät jopa 89 % (erityisopetus yksinään 71 %) neljäsluokkalaisten ja 76 % kahdeksasluokkalaisten opetusryhmien välisestä vaihtelusta.

Erityisopetuksen ryhmien osuus vaihtelun selittäjänä on kasvanut selvästi, kun taas yleisopetuksen ryhmien väliset erot ovat edelleen pieniä.

Suomen **koulujen sisäinen vaihtelu** (oppilaiden välinen) on kansainvälisesti poikkeuksellisen suurta ja kasvussa. Suurin osa oppimistulosten eroista kouluissa syntyy oppilaiden välisistä eroista. Oppilaiden väliset erot saman koulun sisällä ovat huomattavasti merkittävämpiä kuin koulujen tai opetusryhmien väliset erot. PISA 2022 -tutkimuksen mukaan 90 % oppimistulosten vaihtelusta syntyy koulujen sisällä, mikä on selvästi enemmän kuin OECD-maissa keskimäärin. Myös PIRLS- ja TIMSS-tutkimukset osoittavat saman suunnan: oppilaiden väliset erot saman koulun sisällä ovat suuria ja kasvaneet tasaisesti viime vuosina.

Ruotsinkielisissä kouluissa oppimistulosten lasku on ollut vähäisempää kuin suomenkielisissä. Vuoden 2022 PISA-tulokset osoittivat, että ruotsinkieliset koulut nousivat Pohjoismaiden eliittiin matematiikassa ja heidän tuloksensa olivat tilastollisesti paremmat kuin suomenkielisten koulujen ja muiden pohjoismaiden. Lukutaidossa kieliryhmien keskimääräiset tulokset olivat tasavertaiset, mutta tämä johtui suomenkielisten tulosten jyrkästä laskusta.

Kasautuva huono-osaisuus – riski syrjäytymiselle

Osallisuus tarkoittaa kuulumisen ja vaikutusmahdollisuuksien kokemusta yhteisössä ja yhteiskunnassa, ja se tukee yksilön resilienssiä. Hyvät perustaidot ja osallisuus kietoutuvat toisiinsa: heikot perustaidot heikentävät osallisuutta ja lisäävät syrjäytymisriskiä. Hyvät perustaidot puolestaan edistävät oppimista, hyvinvointia ja koulutusmahdollisuuksia. Oppiminen kehittyy tuetuissa yhteisöissä, kuten koulussa ja perheessä, ja sen puute on yhteydessä kiusaamiseen, heikkoon motivaatioon ja pahimmillaan koulutuksen keskeyttämiseen.

Viimeisen vuosikymmenen aikana Suomen oppilaiden hyvinvointi ja oppimistulokset ovat heikentyneet, ja koulun eriarvoisuus on kasvanut. Suurin osa oppilaista voi hyvin, mutta osalla esiintyy ahdistuneisuutta, koulu-uupumusta ja kiusaamista, ja fyysisiä uhkakokemuksia on lisääntynyt. Oppimisen ja hyvinvoinnin välillä on positiivinen yhteys, jota muokkaavat sekä yksilö- että ympäristötekijät. Hyvinvointia voidaan arvioida esimerkiksi asenteiden, kouluyhteisöön kuulumisen, kiusaamiskokemusten ja kotona saatavien tukiresurssien avulla, ja sen tukemisessa keskeistä on koko koulu- ja kasvatusympäristön kyky tunnistaa riskit ja kehittää toimintaa.

Heikkoa oppimista ja koulutuksesta syrjäytymisen riskiä ennustavat muun muassa vanhempien matala koulutus ja tulotaso, vaatimattomat odotukset lapsen koulutuksesta, kotona puuttuva opetuskielen käyttö, heikot varhaiset taidot sekä toistuva kiusaaminen. Oppimistulosten heikkenemisen kanssa lähes samassa suhteessa on lisääntynyt köyhyysrajan alapuolella olevien lasten osuus. Suomen Itsenäisyyden juhlasäätiön mukaan Suomessa asui vuonna 2022 lähes 120 000 lasta pienituloisissa perheissä. Siis noin joka yhdeksäs (12 %) lapsi. Viimeisimmän THL:n arvion mukaan hallituksen säästötoimenpiteet lisäävät alle köyhyysrajan putoavien alaikäisten määrää noin 30 000 lapsella. Kyse on kasaantuvasta huono-osaisuudesta.

Perusopetuksen arviointiuudistus 2020–2021

On tärkeää erottaa järjestelmätason arviointi opettajien suorittamasta oppilaan oppimisen ja osaamisen arvioinnista, joka on osa opetustyötä ja koulun arkea. Perusopetuksessa toimeenpantavat oppimistulosten arvioinnit eivät ole niin sanottuja korkeiden panosten (*high-stakes*) arviointeja, joilla olisi suoraa vaikutusta yksittäisen oppilaan arvosanoihin tai jatko-opintomahdollisuuksiin. Suomessa koulut voivat keskittyä opettamiseen ja oppilaat oppimiseen testeihin valmistautumisen sijaan.

Oppimistulosten heikkeneminen ja eriarvoistuminen ovat kuitenkin luoneet painetta uudistaa perusopetuksen oppilasarviointia. Opetushallitus uudisti perusopetuksen arviointilinjaukset ja päättöarvioinnin kriteerit vuosina 2020–2021. Uudet linjaukset otettiin käyttöön elokuussa 2020, ja arvosanojen 5, 7, 8 ja 9 kriteerit vuotta myöhemmin. Kuudennen vuosiluokan arviointikriteerit otettiin käyttöön elokuussa 2023.

Uudistus korvasi vuoden 2014 opetussuunnitelman perusteisiin sisältyneen arviointiluvun. Keskeinen muutos oli, että aiemmin vain arvosanalle kahdeksan määritellyt kriteerit laajennettiin koskemaan myös muita arvosanoja. Tavoitteena oli varmistaa yhdenmukainen ja tasa-arvoinen arviointi koko maassa.

Taustalla olivat tutkimustulokset, joiden mukaan oppilaiden arvosanat eivät vastanneet tasaisesti heidän todellista osaamistaan. Arviointikäytännöissä esiintyi koulujen välisiä ja sisäisiä eroja, ja joissakin kouluissa arviointi oli selvästi tiukempaa. Tämä heikensi oppilaiden yhdenvertaisia mahdollisuuksia päästä toisen asteen koulutukseen. Tutkimukset osoittivat myös, että oppilaiden taustatekijät – kuten sukupuoli ja sosioekonominen asema – vaikuttivat arvosanoihin.

Opettajat pitävät uudistusta tarpeellisena, mutta kokevat uudet kriteerit tulkinnanvaraisiksi ja niihin perehdyttämisen riittämättömäksi. Perusopetuksen arviointiperiaatteita ja päättöarvioinnin kriteereitä tulee edelleen selkeyttää, jotta arviointi olisi yhdenvertaista. Tarvitaan valtakunnalliset linjaukset tavoitteiden painotuksiin, kompensaatioperiaatteeseen ja työskentelyn arviointiin. Erityisesti hylätyn ja arvosanan 5 rajanveto sekä työskentelyn arvioinnin ohjeet kaipaavat tarkennusta. Opettajille ja koulujen johdolle on myös tarjottava yhtenäistä täydennyskoulutusta arviointiuudistuksen toimeenpanoon. Eräs konkreettinen työkalu, jota opettajat kaipaavat on oppilasarviointia tukeva koepankki.

Lopuksi

Mikäli nykyiset kehityssuunnat jatkuvat, Suomen koulutusjärjestelmä kohtaa lähivuosina useita samanaikaisia haasteita. Oppimistulosten polarisaatio todennäköisesti syvenee, mikäli sosioekonomisten taustatekijöiden vaikutusta ei onnistuta lieventämään. Erityisen haavoittuvassa asemassa ovat lapset ja nuoret, joiden perhetaustaan liittyy taloudellista epävarmuutta, koulutuksen puutetta tai kielitaidon rajoitteita.

Koulutuksellisen tasa-arvon heikkeneminen voi pitkällä aikavälillä johtaa laajempaan yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen, joka näkyy muun muassa nuorten syrjäytymisenä,

koulutuspolkujen keskeytymisenä ja työelämään kiinnittymisen vaikeutena. Tämä kehitys uhkaa heikentää sekä kansantalouden kilpailukykyä että sosiaalista koheesiota.
Jos koulutusjärjestelmän rakenteita ja ohjausmekanismeja ei tarkastella kokonaisvaltaisesti, vaarana on, että pedagogiset uudistukset jäävät irrallisiksi eikä koulutus kykene vastaamaan muuttuvan yhteiskunnan tarpeisiin.

Positiivinen kehityssuunta on mahdollinen. Panostamalla pitkäjänteiseen tutkimukseen, koulutuspolitiikan ja sosiaalipolitiikan yhteensovittamiseen sekä perheiden hyvinvointia vahvistaviin toimiin voidaan kääntää suunta kohti tasa-arvoisempaa ja sivistyksellisesti vahvaa koulutusjärjestelmää.

Koulutusjärjestelmään kasautuneiden ongelmien vuoksi on tarpeellista, että Suomessa koulutusta tarkastellaan uudesta näkökulmasta. On tarpeen analysoida, miten koulutusjärjestelmän keskeisten toimijoiden – kuten kuntien, opetusministeriön, Opetushallituksen, OAJ:n ja hallituksen – väliset suhteet ovat muuttuneet peruskoulu-uudistuksen ajoista nykypäivään. Koulutuspolitiikka on osa yhteiskuntapolitiikkaa, ja sen uudistamisessa katse tulee suunnata tulevaisuuteen: koulutuksella rakennetaan yhteiskuntaa, jossa haluamme elää. Siksi koulutusjärjestelmän kehittämiseen tulisi osallistua laajasti eri yhteiskunnallisia toimijoita, sillä koulutus on keskeinen instituutio, joka voi joko vahvistaa tai kaventaa tulevaisuuden mahdollisuuksia yksilöille ja yhteiskunnalle.